

УДК 323.364

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-36>**Куцмус Н.М.**доктор економічних наук, професор,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9756-7019>**Прокопчук О.А.**кандидат економічних наук, доцент,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0377-2693>**Усюк Т.В.**кандидат економічних наук, доцент,
Поліський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1809-0502>**Kutsmus Nataliia, Prokopchuk Oksana, Usiuk Tetiana**
Polissia National University

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ТА СТАЛИЙ СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК: НА ПЕРЕТИНІ ПОЛІТИК ЄС

У статті викладено результати дослідження концептуальних засад соціальної інклюзії, методологічні аспекти імплементації її базових принципів та ідей у політиці розвитку сільських територій Європейського Союзу. Встановлено, що соціальна інклюзія як інструмент забезпечення сталого сільського розвитку реалізується на загальноєвропейському, національному та локальному рівнях в рамках різних складових інституційної підтримки сільських територій. Сприяння соціальній інклюзії здійснюється через реалізацію численних програм, сфокусованих на підтримці окремих соціально вразливих груп населення – молоді, жінок, мігрантів, людей з обмеженими фізичними можливостями та ін. Інституційну основу системної імплементації політики соціальної інклюзії на сільських територіях формує Європейська мережа сільського розвитку, яка включає в себе владні інституції різних рівнів та стейхолдерів сталого сільського розвитку, представлених через локальні групи дій.

Ключові слова: соціальна інклюзія, соціальне виключення, сталий сільський розвиток, Європейський Союз.

SOCIAL INCLUSION AND SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT: ON INTERSECTION OF EU POLICIES

The article presents the results of research into the conceptual foundations of social inclusion policy, identifies its principles, goals and subjects in accordance with modern world practice. It has been proven that social isolation is an urgent problem of modern times in countries regardless of their level of development and carries with it significant negative socio-economic consequences for individuals, countries and the world community in the form of increased social tension and conflict, loss of human capital and GDP. Methodological aspects of the social inclusion basic principles and ideas implementation in the policy of rural development in the European Union are determined. It has been established that social inclusion as a tool for ensuring sustainable rural development is implemented at the pan-European, national and local levels within the framework of various components of institutional support for rural areas. Promotion of social inclusion is carried out through the implementation of numerous programs focused on the support of certain socially vulnerable groups of the population – youth, women, migrants, disability people, etc. The institutional basis for the systematic implementation of the social inclusion policy in rural areas is formed by the European network for rural development, which includes government institutions of various levels and stakeholders of sustainable rural development, represented through local action groups. It has been proven that the systematic implementation of social inclusion initiatives has become a guarantee of progress in achieving the goals of sustainable development in rural areas, the basis of the formation of a comfortable and conflict-free environment for life without any social, economic or other discrimination.

Keywords: social inclusion, social exclusion, sustainable rural development, European Union.

JEL classification: A13, F02

Постановка проблеми. Домінуючими принципами розвитку світової спільноти у XXI ст. є рівність та недопущення дискримінації. Вони знайшли своє відображення у Декларації тисячоліття ООН (Цілі Розвитку Тисячоліття до 2015 р.) і були значно деталізовані та диверсифіковані у глобальних Цілях сталого розвитку на період 2015–2030 рр. Практична реалізація окреслених цілей відбувається шляхом активної міжнародної співпраці та імплементації базових принципів у національні політики країн. У Європейському

Союзі ініціативи щодо забезпечення рівності та участі формалізувалися в окремий інституційний напрям – політику інклюзії, інструменти якої застосовуються як основоположні при визначенні пріоритетів та напрямів сталого розвитку Союзу, країн, регіонів та окремих громад. Основоположною у політиці інклюзії є соціальна складова, зважаючи на визначальну роль людини в системі цінностей та пріоритетів розвитку країн та світової спільноти в цілому. Архіважливе місце соціальної інклюзії посідає у європейській політиці сільського

розвитку, оскільки депривація сільського населення та процеси забезпечення сталого та інклюзивного розвитку сільської місцевості ускладнюються специфікою їх функціонування та механізмів управління. Позитивні результати та масштабні досягнення щодо сталого розвитку на засадах інклюзивності на макроекономічному та регіональному рівні, зокрема сільських територій, визначають актуальність дослідження досвіду ЄС у зазначеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та аналітичні питання інклюзивного розвитку сільських територій перебувають у фокусі наукових інтересів українських вчених (Бородіна О.М., Прокопа І.В. [7], Філюк Д. [10], Шпикуляк О.Г. [11], Содома Р., Лычишин І. [9], та ін.). Окремим предметом дослідження є політика сільського розвитку ЄС (Кононенко О.М. [8], Зінчук Т.О. [6] та ін.). Основними авторитетними джерелами інформації щодо соціальної інклюзії є офіційні сайти міжнародних організацій (ООН, Світовий банк, Європейська комісія), на яких у програмних та звітних документах увагу акцентовано на актуальності проблем соціальної інклюзії та соціального відторгнення в умовах загострення викликів національного та глобального середовища. Водночас недостатньо дослідженими та системними є дослідження методологічних та практичних аспектів імплементації принципів соціальної інклюзії у політиці сільського розвитку Європейського Союзу, що можуть мати практичну цінність у процесі управління соціально-економічним розвитком сільських територій в Україні.

Метою статті є ідентифікація принципів та практичних засад соціальної інклюзії в системі європейської політики сталого сільського розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. У спектрі розвитку двох протилежних процесів – посилення соціоцентризму у полікотворенні та загострення соціальних проблем на глобальному та національному рівнях – все більшої актуальності набуває соціальна інклюзія. У суспільстві соціальна інклюзія стереотипно часто сприймається як процес збільшення можливостей для людей з обмеженою фізичною мобільністю. Однак у світовій практиці застосовується значно ширший концептуальний підхід до ідентифікації сутності та суб'єктно-об'єктної спрямованості даного процесу. Зокрема експерти Світового банку та ООН з позиції суспільного значення та можливостей прикладного аналізу трактують сутність соціальної інклюзії як процес удосконалення умов та можливостей участі у житті суспільства для окремих осіб та груп, що перебувають у невідгідному становищі на основі їхньої ідентичності [5; 4].

Інклюзія у практичній та теоретичній площині є дотичним процесом до соціального виключення або відторгнення, який можна визначити як обмеження можливостей або прояв будь-яких дискримінацій щодо доступу до ресурсів чи послуг, що забезпечують гідний рівень якості життя. Її причинами можуть бути бідність, низький рівень освіти чи приналежність до певної групи за соціальною, етнічною, расовою чи іншою ознакою. Соціальна ізоляція чи відчуження є актуальною проблемою сучасності. За даними Світового банку 90 % дітей з обмеженими можливостями в країнах, що розвиваються, не відвідують школу. 70 країн

світу продовжують криміналізувати гомосексуалізм [5]. Соціальне виключення несе у собі значні негативні соціально-економічні наслідки, як для осіб, що безпосередньо є його суб'єктами, так і для країн і світової спільноти в цілому. Проявами соціальних втрат є підвищення соціальної напруженості та конфліктності, економічних – втрата людського капіталу та ВВП. Лише від гендерної нерівності втрати людського капіталу оцінюються в 160,2 трлн дол. США [5].

Першість у дотриманні та популяризації принципів рівності та залученості у світі належить країнам-членам ЄС. Соціальна інклюзія є пріоритетною віссю у всіх рамкових законах та напрямках європейської політики. За визначенням Європейської Комісії соціальна інклюзія є процесом забезпечення для соціально вразливих груп населення умов та можливостей для досягнення рівня життя відповідно до загальноєвропейських суспільних стандартів. Узагальнення численних визначень даного поняття в європейських документах дозволяє стверджувати, що соціальну інклюзію можна визначити як якість життя, що характеризується високими та рівними можливостями для повноцінної участі у всіх сферах життєдіяльності для кожного члена суспільства незалежно від його ідентичності.

Методологічно важливою є ідентифікація суб'єктів, що належить до соціально вразливих груп населення. Відповідно до норм європейської інклюзивної політики соціального виключення можуть зазнавати діти, молодь, люди пенсійного віку, жінки, мігранти, особи з обмеженими фізичними можливостями, меншини за національною, релігійною, расовою, гендерною чи іншою ознакою.

У Європейському Союзі соціальна інклюзія ідентифікується як основний інструмент забезпечення базових соціальних прав людини. Вона реалізується через імплементацію політики, що являє собою широкий спектр стратегій, дій та ресурсів, спрямованих на викорінення причин соціального відторгнення та активну підтримку осіб, що є соціально вразливими. Перевагою політики інклюзивного розвитку в ЄС є її системна реалізація на загальноєвропейському, національному та локальному рівнях. Базовими цінностями, закладеними в основу ініціатив соціальної інклюзії є наступні:

- цінування – толерантне відношення та визнання цінності кожної людини, незважаючи на її ідентичність та особливості;
- розвиток – створення можливостей для навчання, інтелектуального та творчого зростання особистості незалежно від її віку;
- причетність та участь – створення можливостей для участі у прийнятті рішень в особистому та громадянському житті;
- територіальна близькість – можливість використання соціального простору, доступ до базових соціальних послуг;
- матеріальний добробут – можливість задоволення базових матеріальних потреб на достатньому рівні.

У політиці ЄС щодо підтримки соціальної інклюзії увага сфокусована на територіях, населення яких має вищий рівень ризику бідності та соціального відторгнення, зокрема у сільських регіонах. За даними European Network for Rural Development понад 23% населення сільських територій перебувають під загро-

зою бідності або соціальної ізоляції, що значно менше, ніж у містах. У сільській місцевості фіксується вищий рівень безробіття серед молоді. Кількість молодих людей, які не навчаються, і не працюють у сільській місцевості досягає в окремі роки майже 20% [2]. Усвідомлення гостроти соціальних проблем на сільських територіях обумовила пріоритетність соціальної інклюзії та комплементарних до неї заходів у політиці сталого сільського розвитку. Сприяння соціальній інклюзії, боротьба з бідністю та економічне зростання в сільській місцевості визначено пріоритетами політики розвитку сільських територій ЄС. Пріоритетність та мультиаспектність соціальної інклюзії за цілями та суб'єктами визначає її позицію одночасно в різних складових інституційної підтримки сільських територій (рис. 1).

Як інструмент забезпечення сталого розвитку сільських територій вона реалізується на загальноєвропейському, національному та локальному рівнях в рамках політик згуртування, сільського розвитку та соціальної підтримки. Інституційну основу системної імплементації політики соціальної інклюзії на сільських територіях формує Європейська мережа сільського розвитку (рис. 2), яка включає в себе владні інституції різних рівнів та стейхолдерів сталого сільського розвитку (організації та окремі індивідууми, що потребують особливої підтримки, зважаючи на свою ідентичність).

Заслужує на увагу досвід ЄС щодо формування та підтримки локальних груп дій (Local action group – LAG), що сприяє практичній реалізації висхідного підходу у реалізації політики сільського розвитку. LAGs являють собою формальні чи неформальні угруповання осіб на рівні територіальних громад, що об'єднуються за певною ознакою (вік, стать, національність тощо) чи інтересами (спорт, фермерство та ін) з метою просування та захисту власних інтересів у житті громади чи процесі управління нею, реалізації спільних ініціатив. Найактивнішими LAGs на сільських територіях в ЄС є групи мігрантів, молоді, жінок.

Одним із найдієвіших інструментів соціальної інклюзії в рамках політики сталого сільського розвитку є програма LEADER, основними інструментами якої є: 1) налагодження співпраці органів місцевої влади з населенням задля вирішення соціальних проблем сільських територій за принципом «знизу-вгору»; підтримка реалізації проєктів диверсифікації сільської економіки, створення робочих місць та підвищення якості життя.

Сприяння соціальній інклюзії на сільських територіях здійснюється також через реалізацію численних програм, сфокусованих на підтримці окремих соціально вразливих груп населення:

Молодь. На сільських територіях Європейського Союзу в середньому кожна п'ята молода людина

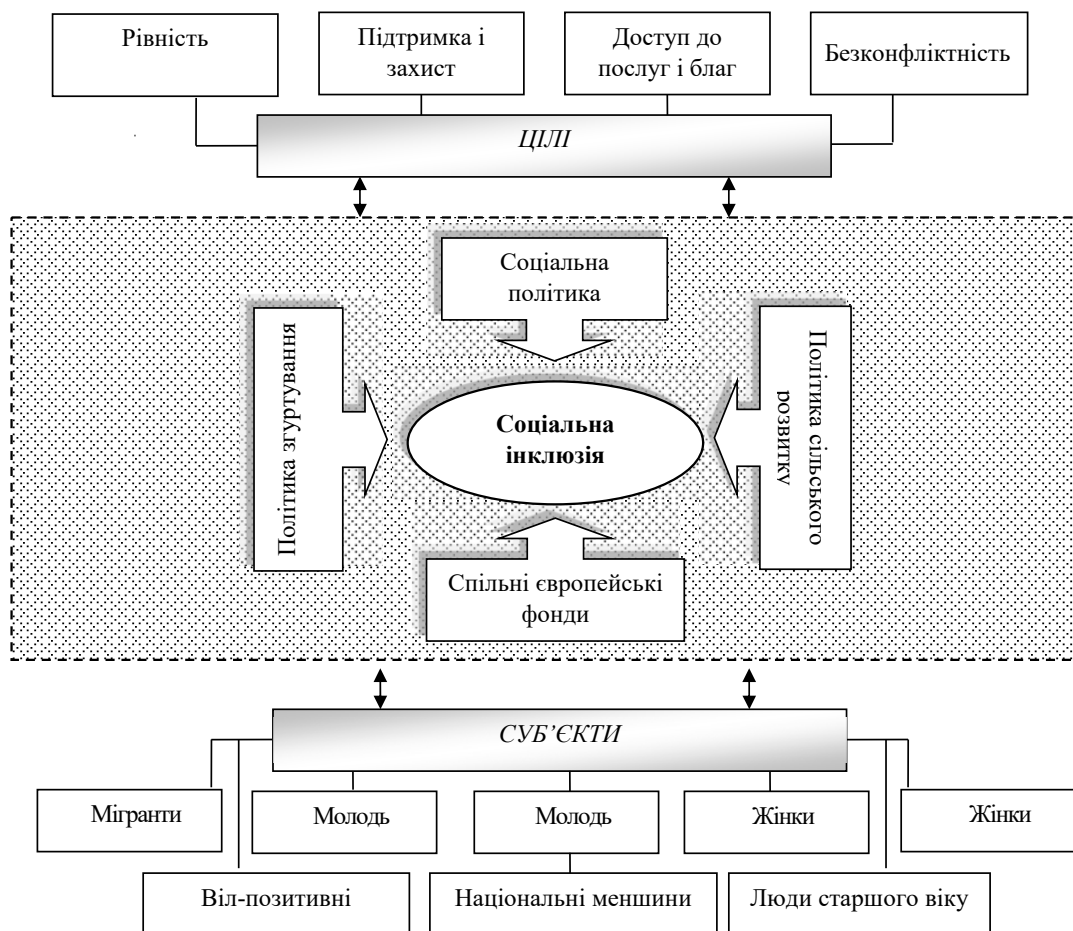

Рис. 1. Соціальна інклюзія на сільських територіях в політиці Європейського Союзу

Джерело: власні дослідження

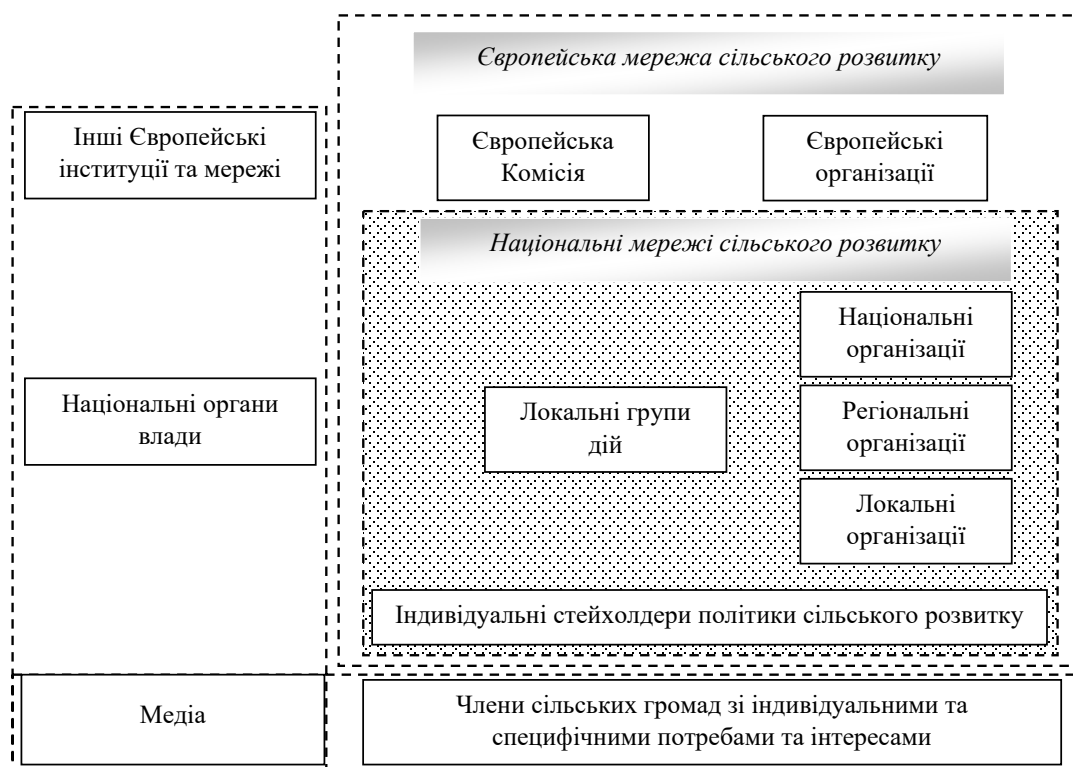

Рис. 2. Європейська мережа сільського розвитку

Джерело: побудовано за даними [3]

не навчається і не працює, тобто знаходиться в зоні ризику бідності та соціального виключення. Тому політика соціальної інклюзії для молоді активно реалізується на усіх інституційних рівнях через програми, спрямовані на збільшення можливостей та залученості до навчання; адаптацію освітніх програм (в т.ч. шкільних) до специфіки та потреб сільських територій; підтримку бізнес-ініціатив, зокрема допомогу молодим фермерам; розбудову соціальної інфраструктури та відновлення сільських населених пунктів; створення локальних груп дій для згуртування молоді та підвищення рівня їх залученості до життя громади та управління ним; створення молодіжних інформаційних центрів як простору для розвитку та реалізації навичок розробки та реалізації практичних проєктів.

Літні люди. Основною ідеєю політики соціальної інклюзії для людей літнього віку є максимальне продовження періоду їх активного життя, що відбувається шляхом: 1) надання фінансових стимулів (зменшення соціальних внесків) людям похилого віку, які продовжувати роботу, та роботодавцям, які наймають літніх працівників; 2) сприяння навчанню протягом усього життя та створення можливостей для навчання літніх працівників з метою збереження їх продуктивності; 3) стимулювання роботодавців щодо організації сприятливих умов роботи з урахуванням потреб людей похилого віку (гнучкість робочого часу, неповний робочий день, тимчасова зайнятість); 4) реалізації програм охорони здоров'я для літніх людей.

Люди з обмеженими фізичними можливостями є пріоритетною категорією осіб у політиці соціальної інклюзії з часів заснування ЄС. Нині ініціативи щодо їх підтримки здійснюються в рамках Стратегії прав

людей з інвалідністю на 2021–2030 рр., базовими принципами якої є доступність товарів і послуг, транспорту; дотримання прав, включаючи вільне пересування державами-членами ЄС та участь у виборах; гідна якість життя та самостійне життя, залучення до громади, доступ до відкритого ринку праці, соціальний захист; рівний доступ і відсутність дискримінації у сфері правосуддя, культури, спорту, освіти, охорони здоров'я та житла; сприяння дотриманню прав людей з обмеженими можливостями в усьому світі, активна роль ЄС у міжнародному співробітництві та зовнішніх діях, приділяючи особливу увагу дітям та особам з обмеженими можливостями в зонах конфлікту [1]. Сприяння соціальній інклюзії для людей з обмеженою мобільністю здійснюється через реалізацію конкретних дій та програм:

– AccessibleEU – база знань, яка надає інформацію та передові практики щодо доступності в різних секторах;

– Європейська карта інваліда;

– Рекомендації щодо покращення життя та залучення до життя громади;

– Рамкова основа передових соціальних послуг для людей з обмеженими можливостями;

– Пакет для покращення результатів на ринку праці осіб з інвалідністю;

– Платформа з питань інвалідності – об'єднує зусилля та ініціативи національних органів влади, організацій людей з інвалідністю та Європейської Комісії.

Мігранти. Зважаючи на численну спільноту мігрантів та наявність значних специфічних потреб та ризиків їх соціальної інтеграції, в ЄС активно реалізується політика їх соціальної інклюзії, інструментами якої є

наступні: інклюзивна освіта та підготовка з раннього дитинства до вищої освіти, спрощення процедури визнання кваліфікації, мовні програми; розширення можливостей працевлаштування; підтримка підприємства та роботодавців, що здійснюють найм мігрантів; доступ до медичних послуг, включаючи психіатричну допомогу; інформування людей про їхні права, визнання особливих проблем, з якими стикаються жінки-мігранти, зокрема під час та після вагітності; доступ до житла. Програми соціальної інклюзії мігрантів включають спеціальне фінансування, консультативну та інші види прямої підтримки.

Висновки. Визнання максимальної цінності кожної людини та перетворення її особливостей та специфічних потреб на джерело розвитку особистісного потенціалу та оточуючої громади обумовило інте-

грацію елементів соціальної інклюзії у всі політики Європейського Союзу. Окремим фокусом інституційної підтримки завжди були сільські території, які об'єктивно перебувають у зоні підвищеного ризику соціальної ізоляції та виключення. Тому імперативи соціальної інклюзії активно імплементуються у всі політики підтримки сільської місцевості (політика сільського розвитку, політика згуртування, соціальна та ін.) і реалізуються через програми та активності на загальноєвропейському, національному та локальному рівнях. Свідома системна реалізація ініціатив соціального залучення стала запорукою прогресу у досягненні цілей сталого розвитку на сільських територіях, основою формування комфортного та безконфліктного середовища життєдіяльності без будь-яких проявів соціальної, економічної чи іншої дискримінації.

Список використаних джерел:

1. European Disability Strategy 2021-2030. (2023). URL: <https://knowledge.epr.equass.be/article/533-european-disability-strategy-2021-2030>
2. European Network for Rural Development (2020). URL: https://ec.europa.eu/enrd/thematic-work/social-inclusion_en.html
3. European Network for Rural Development (2024). URL: https://ec.europa.eu/enrd/home-page_en.html
4. United Nations iLibrary. Report on the World Social Situation 2016 (2016). URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210577106c006>
5. Worldbank. (2020). Social Inclusion. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/social-inclusion>
6. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023–2027 рр.: амбіції і релевантність цілям сталого розвитку. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 76–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076>
7. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 257 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>
8. Кононенко О.М. Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 95–102. URL: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/eapk_2018_4_p_5_111-95-102.pdf
9. Содома Р., Ільчишин І. Безпека інклюзивного розвитку сільських територій. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 1 (10). С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-8>
10. Філюк Д. Теоретичні та методичні принципи інклюзивного розвитку сільських територій України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-53>
11. Шпикуляк О.Г., Ігнатенко М.М., Швець А.А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. Том 28. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>

References:

1. European Disability Strategy 2021-2030 (2023). Available at: <https://knowledge.epr.equass.be/article/533-european-disability-strategy-2021-2030>
2. European Network for Rural Development (2020). Available at: https://ec.europa.eu/enrd/thematic-work/social-inclusion_en.html
3. European Network for Rural Development (2024). Available at: https://ec.europa.eu/enrd/home-page_en.html
4. United Nations iLibrary. Report on the World Social Situation 2016 (2016). Available at: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210577106c006>
5. Worldbank (2020). Social Inclusion. Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/social-inclusion>
6. Zinchuk T.O., Kutsmus N.M. (2023). Spilna aharna polityka YeS na 2023–2027 rr.: ambitsii i relevantnist tsiliam staloho rozvytku [Common agricultural policy of the EU for 2023–2027: ambitions and relevance to the goals of sustainable development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11, pp. 76–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076>
7. Inkluzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini: monohrafiia [Inclusive rural development in Ukraine: monograph] / za red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy O.M. Borodinoi; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuв. NAN Ukrainy». Kyiv, 2020. 257 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>
8. Kononenko O.M. (2018) Yevropeiski praktyky pidtrymky staloho rozvytku silskykh terytorii u konteksti udoskonalennia zemelnykh vidnosyn [European practices of supporting the sustainable development of rural areas in the context of improving land relations]. *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 95–102. Available at: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/eapk_2018_4_p_5_111-95-102.pdf
9. Sodoma R., Ilchysyn I. (2024) Bezpeka inkluzyvnoho rozvytku silskykh terytorii [Security of inclusive development of rural areas]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, no. 1 (10), pp. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-8>
10. Filiuk D. (2023) Teoretychni ta metodychni pryntsyipy inkluzyvnoho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Theoretical and methodical principles of inclusive development of rural areas of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-53>
11. Shpykuliak O.H., Ihnatenko M.M., Shvets A.A. (2021) Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkluzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokholdnyhovykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessments of the of inclusive development of rural areas principles implementation with the participation of agricultural holding integrated formations]. *Ekonomika APK*, vol. 28, no. 3. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>